

ارزیابی روش‌های خوشه‌بندی فازی و شبکه عصبی مصنوعی در پهنه‌بندی فضایی بارش سالانه‌ی ایران

چکیده

بارش یکی از عناصر اصلی چرخه‌ی هیدرواقليمی کره‌ی زمین است که چگونگی تغییرپذیری آن تابع روابط پیچیده و غیرخطی بین سامانه‌ی اقليم و عوامل محیطی می‌باشد. شناخت این روابط و انجام برنامه ریزی‌های محیطی بر مبنای آن‌ها در حالت عادی امری دشوار بوده و در نتیجه طبقه‌بندی داده‌ها و تقسیم اطلاعات به دسته‌های متجانس و کوچک می‌تواند در این زمینه کمک‌کننده باشد. در پژوهش حاضر تلاش شد تا داده‌های بارش، ارتفاع، شیب، جهت دامنه‌ها و تراکم ایستگاهی برای ۳۴۲۳ ایستگاه همدید، اقليم-شناسی و باران‌سنجی ایران در دوره ۱۹۶۱-۲۰۱۵ به مدل‌های فازی (FCM) و شبکه عصبی خودسازمانده (SOM-ANN) وارد و ضمن انجام پهنه‌بندی بارشی - محیطی، خروجی‌های دو مدل از لحاظ دقت و کارایی مورد مقایسه قرار گیرد. نتایج حاصل از خروجی مدل‌ها، شرایط بارشی ایران را در ارتباط با عوامل محیطی به چهار پهنه تقسیم‌بندی نموده است. همچنین بررسی شاخص‌های ارزیابی نشان داد هر دو مدل از دقت بالایی در امر طبقه‌بندی فراسنج بارش برخوردار می‌باشند؛ با این حال مدل فازی از لحاظ دقت نتایج دارای برتری نسبی به مدل شبکه‌ی عصبی بوده است.

کلمات کلیدی: شبکه عصبی خودسازمانده، مدل فازی، پهنه‌بندی، بارش، ایران.

مقدمه

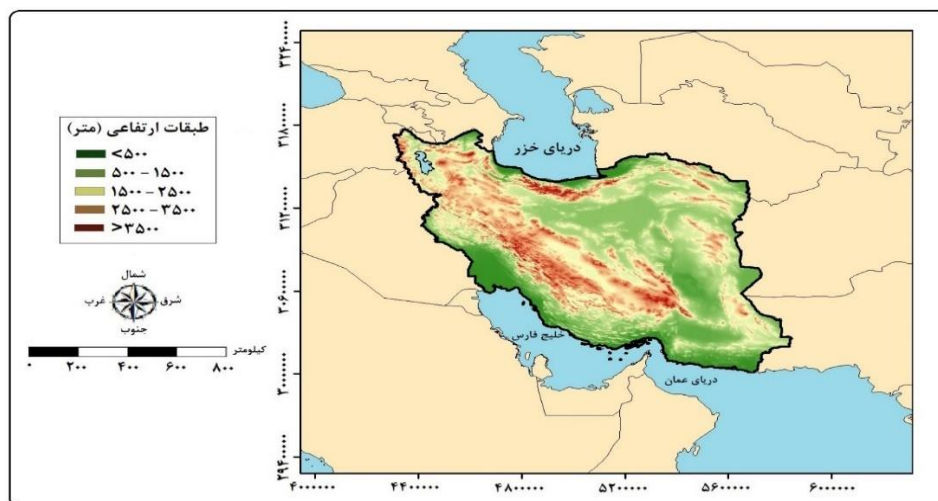
یکی از متغیرترین عناصر کلیدی آب و هوا که الگوی مکانی و زمانی دسترسی به منابع آب را تحت تاثیر قرار می‌دهد بارش می‌باشد (۲۷). تغییرات این فراسنج حاصل کنش‌ها و واکنش‌های بی‌وقفه و پیوسته‌ی اجزای مختلف سامانه‌ی آب و هوا بوده (۳) و ارتباطی تنگاتنگ با عوامل محلی - مکانی دارد (۲۹). با وجود پیچیدگی‌های پیدا و پنهان در این روابط و با توجه به اینکه انجام هر نوع برنامه‌ریزی محیطی به شناخت نسبی از این کنش‌ها و واکنش‌ها بستگی دارد (۲۳) انجام فرآیندهای طبقه‌بندی در این زمینه، ضروری به نظر می‌رسد. طبقه‌بندی به مجموعه روش‌هایی اطلاق می‌گردد که در آن‌ها هر نمونه در یک طبقه‌ی از پیش تعیین شده قرار گرفته و با استفاده از یک سری اطلاعات اولیه، نمونه‌ها به دسته‌های خاصی نسبت داده می‌شوند (۹). در این روش‌ها تلاش می‌شود تا داده‌ها به خوشه‌هایی تقسیم شوند که شباهت بین داده‌های درون هر خوشه حداکثر و شباهت بین داده‌های درون خوشه‌های متفاوت حداقل گردد (۱۹). گروهی از روش‌های طبقه‌بندی که در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و در زمینه‌های مختلف از آن‌ها استفاده شده است، روش‌های ریاضی مبتنی بر الگوریتم‌های رایانه‌ای می‌باشند (۲۴). از پرکاربردترین این روش‌ها می‌توان به روش خوشه‌بندی فازی (FCM) و شبکه عصبی مصنوعی (ANN) اشاره نمود (۲۰). در خوشه‌بندی فازی، درجه‌ی عضویت یک نمونه در یک خوشه، مقداری بین صفر و یک می‌باشد. در این شرایط هرچه نمونه به سایر اعضای خوشه شباهت بیشتری داشته باشد، درجه‌ی عضویت آن به یک نزدیک‌تر خواهد بود و برعکس (۶). در روش شبکه‌ی عصبی مصنوعی با تقلید از شبکه‌ی عصبی مغز انسان، الگوهایی برای پردازش اطلاعات ساخته شده و با بررسی ساختارهای موجود در این الگوها امکان مدل‌سازی، پیش‌بینی و خوشه‌بندی مجموعه‌ی داده‌ها فراهم می‌شود (۵). در زمینه‌ی طبقه‌بندی و خوشه‌بندی داده‌ها با منطق فازی و شبکه‌ی عصبی و همچنین مقایسه‌ی کارایی این دو روش، پژوهش‌های مختلفی در زمینه‌های اقلیمی و غیراقلیمی صورت پذیرفته است، از جمله می‌توان به پژوهش چتینی و بوگاپاتی (۷) اشاره نمود که با ترکیب روش‌های فازی C-Means و شبکه عصبی و اعمال آن بر روی

داده‌های آزمایشی Iris و Thyroid دقت این روش‌ها در ارائه‌ی طبقه‌بندی از داده‌های مذکور را مورد بررسی قرار دادند. یان و همکاران (۲۸) سامانه‌ی ANFIS را برای طبقه‌بندی کیفیت آب رودخانه به کار برده و به این نتیجه رسیدند که طبقه‌بندی با این سامانه دارای دقت ۹۰ درصدی بوده و از سایر شاخص‌های شبکه‌ی عصبی کیفیت بهتری دارد. لی و همکاران (۱۶) خصوصیات ۵۳ حوضه‌ی آبریز در آلمان را با الگوریتم‌های شبکه عصبی طبقه‌بندی نموده و آن را با طبقات به دست آمده از سایر روش‌های آماری مقایسه نمودند. نتیجه‌ی این تحقیق یک همپوشانی ۶۷ درصدی بین خروجی‌های دو روش طبقه‌بندی را آشکار ساخت. مکاریان و همکاران (۱۹) نیز با همین روش مطالعه‌ای در زمینه‌ی طبقه‌بندی میزان تبخیر سالانه‌ی ایستگاه‌های تبخیرسنجی انجام دادند. گلیان و همکاران (۱۰) به مقایسه‌ی کارایی روش‌های خوشه بندی در طبقه‌بندی الگوهای فضایی بارش پرداختند. شیرانی و همکاران (۲۴) دقت روش‌های شبکه عصبی و رگرسیون چند متغیره در پهنه‌بندی خطر زمین لغزش را بررسی نمودند. ساهینا و سگیزاوغلو (۲۱) روش‌های سنتی و نروفازی را به منظور طبقه‌بندی اقلیمی و رژیم‌های بارشی ترکیه مورد بررسی قرار دادند و دریافتند که روش‌های مبتنی بر شبکه عصبی مصنوعی کارایی ۹۵,۳۳ درصدی داشته و از دقت بالاتری نسبت به روش‌های سنتی خوشه‌بندی برخوردار هستند. هیو و همکاران (۱۲) کاربرد و دقت روش‌های خوشه‌بندی شبکه عصبی و منطق فازی را در برآورد و طبقه‌بندی رواناب‌ها و سیلاب‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. بررسی پژوهش‌های بالا نشان داد که روش‌های نوین طبقه‌بندی، از کاربرد گسترده‌ای در شناسایی روابط پیچیده و پنهان عوامل و عناصر مختلف برخوردار بوده و شناسایی و استفاده از بهینه‌ترین روش‌ها می‌تواند در افزایش دقت و کاهش عدم قطعیت در نتایج پژوهش‌ها موثر باشد. بر این اساس در پژوهش حاضر تلاش شده تا میزان کارایی و دقت دو روش خوشه‌بندی فازی (FCM) و شبکه عصبی مصنوعی (ANN) در پهنه‌بندی بارش سالانه‌ی ایران مورد ارزیابی قرار گیرد. با توجه به شرایط مورفولوژیک ایران و نقش شرایط محیطی در تغییرات فراسنج بارش، علاوه بر داده‌های بارش سالانه، از داده‌های ارتفاع، شیب، جهت شیب و تراکم ایستگاهی نیز به عنوان داده‌های کمکی استفاده شده و این جامع نگری در طبقه‌بندی، نقطه‌ی تفاوت این پژوهش با سایر پژوهش‌های مشابه می‌باشد.

مواد و روش‌ها

-محدوده‌ی مورد مطالعه

محدوده‌ی مورد مطالعه در این پژوهش شامل تمامی پهنه‌ی کشور ایران می‌باشد (شکل ۱). سرزمین ایران با وسعت ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع، مابین ۲۵ تا ۴۰ درجه عرض شمالی و ۴۴ تا ۶۳ درجه طول شرقی واقع شده است (۴). ایران سرزمینی بسیار متنوع است و این گوناگونی در تمام ویژگی‌های جغرافیایی آن از مسائل انسانی گرفته تا خصوصیات طبیعی به چشم می‌خورد و شاید بتوان گفت که بهترین جلوه‌گاه این همه تنوع و گوناگونی، آب و هوای کشور می‌باشد (۱۷). ترکیب عوامل محیطی مختلف از قبیل وسعت، ارتفاع، شکل و جهت ناهمواری‌ها و موقعیت طبیعی سبب شده این سرزمین از نظر آب و هوایی تنوع زیادی داشته باشد و این موضوع از نحوه‌ی تغییرات دو عامل عمده‌ی اقلیمی یعنی دما و بارش در آن قابل مشاهده بوده (۱۵) که از تغییرپذیری زیادی در سطح کشور برخوردار هستند.

شکل ۱: موقعیت محدوده ی مورد مطالعه و چگونگی پراکنش ناهمواری ها در سطح آن

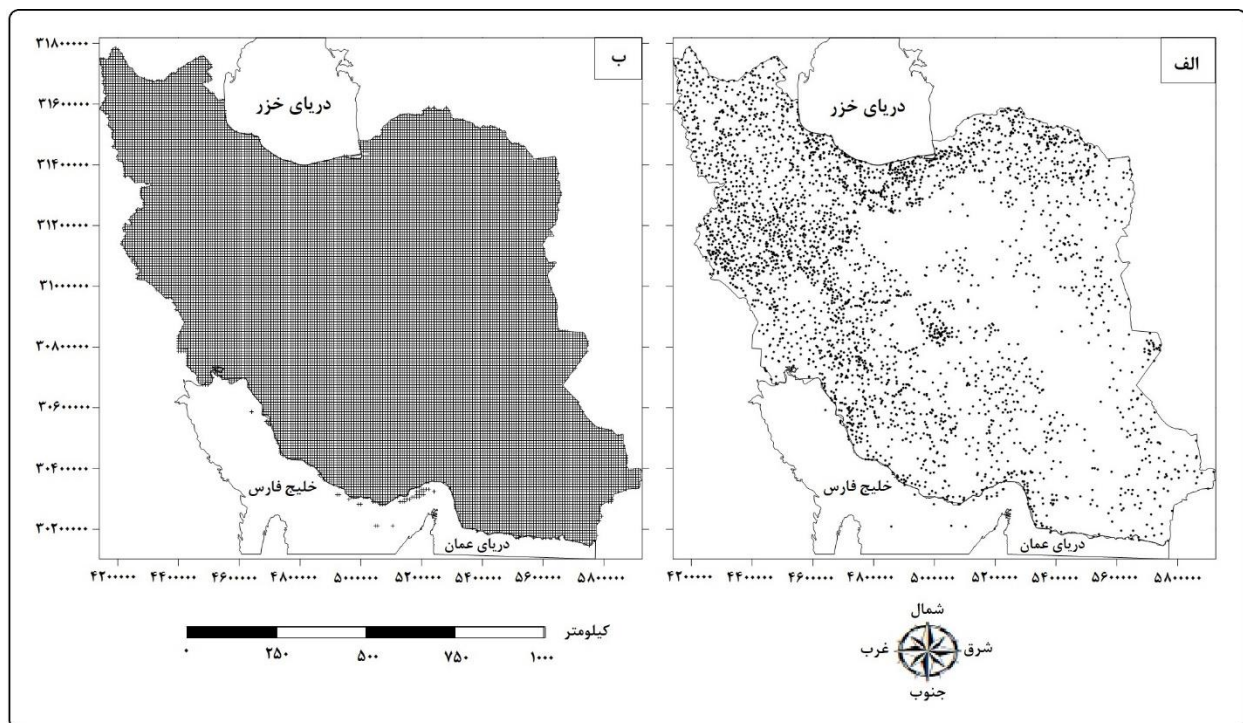
-روش تحقیق

به منظور انجام مقایسه ی دو مدل فازی و عصبی و انجام پهنه بندی بر مبنای آن ها، در پژوهش حاضر از دو گروه داده ی اقلیمی و محیطی استفاده شده است. داده های اقلیمی شامل داده های بارش سالانه ی ۳۴۲۳ ایستگاه همدید، اقلیم شناسی و باران سنجی در دوره ی ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۵ (ایستگاه هایی با حداقل ۱۵ سال طول دوره ی آماری) بوده که از سازمان هواشناسی کشور دریافت شده است. گروه دوم داده ها، مربوط به مشخصات مکانی می باشد. در این قسمت از داده های ارتفاع، شیب، جهت دامنه ها و تراکم ایستگاهی برای هر یک از ایستگاه ها استفاده شده است. این داده ها از نقشه ی مدل رقومی ارتفاع (DEM) با توان تفکیک ۳۰ متر و در محیط نرم افزار GIS استخراج شده است. در ادامه با توجه به وسیع بودن محدوده ی مورد مطالعه تلاش شده نوعی پوشش مشترک برای یاخته های مکانی مورد استفاده در پژوهش ایجاد گردد. بر این اساس و با توجه به تعداد و پراکنش ایستگاه های هواشناسی موجود در سطح کشور و محاسبه ی نسبت این پراکنش با مساحت محدوده ی مورد مطالعه، اندازه ی مناسب هر یک از یاخته ها جهت استفاده در مراحل بعدی پژوهش، ۸ کیلومتر مربع تعیین و در نهایت ماتریس داده های اصلی در سطح کشور با ابعاد ۲۵۳۸۱×۵ از طریق میان یابی با روش کریجینگ تشکیل شد (شکل ۲).

در ادامه با هدف یکسان سازی بعد متغیرها، فرآیند استاندارد سازی بر روی ماتریس داده ها اعمال شد. رابطه ی اصلی این فرآیند به شرح زیر است (۲):

$$Z_i = \frac{x_i - \bar{x}}{s} \quad (۱)$$

در رابطه ی ۱، x_i مقدار هریک از مشاهدات، $\bar{x}$ میانگین کل مشاهدات و s انحراف معیار مشاهدات می باشد.

شکل ۲: الف) پراکنش ایستگاه‌های مورد استفاده در پژوهش ب) پوشش یاخته‌های ۸×۸ کیلومتری در پهنه‌ی ایران

در بخش بعد، تعداد مناسب خوشه‌ها مشخص شده است. در این قسمت تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها به نحوی انتخاب شده که خوشه‌های مشخص شده دارای بیشینه پراش بیرونی و کمینه پراش درونی باشند (۸). بدین منظور از روش دیویس-بولدین استفاده شده است. در این شاخص، $\delta(X_i, X_j)$ مقدار فاصله‌ی درون خوشه‌ای برای خوشه‌های X_i, X_j ، $\Delta(X_i)$ قطر خوشه و C تعداد خوشه‌های قسمت‌های U می‌باشد (۹):

$$DB(U) = \frac{1}{C} \sum_{i=1}^C \max \left[\frac{\Delta(X_i) + \Delta(X_j)}{\delta(X_i, X_j)} \right] i \neq j \quad (2)$$

این شاخص بر اساس هر تعداد خوشه محاسبه می‌شود و تعداد خوشه‌ی متناظر با حداقل مقدار شاخص دیویس-بولدین به عنوان تعداد خوشه‌ی بهینه لحاظ می‌شود (۲۰).

با مشخص شدن تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها، در بخش بعد از طریق هر یک از مدل‌های فازی و شبکه عصبی اقدام به خوشه‌بندی و در نهایت پهنه‌بندی داده‌های بارشی شده است. الگوریتم فازی C-Means (FCM) برخلاف روش‌های سنتی خوشه‌بندی که هر داده را به صورت قطعی در یک دسته‌ی خاص جای می‌دهند، می‌تواند نوعی خوشه‌بندی چندگانه را بر داده‌ها اعمال کند. در این الگوریتم هر یک از داده‌ها دارای یک درجه‌ی عضویت از صفر تا صد درصد هستند و خوشه‌بندی در این روش بر اساس بالاترین درجه‌ی عضویت هر یک از داده‌ها در هر خوشه صورت می‌پذیرد. هدف نهایی الگوریتم مذکور آن است که خروجی تابع زیر کمینه گردد:

$$J(\mu, v) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^C (\mu_{ij})^m \|x_i - v_j\|^2 \quad (3)$$

در روابط مربوط به این الگوریتم n تعداد نقاط داده، v_j نشان دهنده‌ی j امین مرکز خوشه‌ای، m بیان‌گر معیار Fuzziness $[m \in [1, \infty)]$ ، C تعداد مراکز خوشه‌ای، μ_{ij} عضویت i امین داده در j امین مرکز خوشه‌ای، d_{ij} نشان دهنده‌ی فاصله‌ی اقلیدسی

بین i امین داده و j امین مرکز خوشه‌ای بوده و $x = x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ به‌عنوان مجموعه‌ای از داده‌ها و $v = v_1, v_2, v_3, \dots, v_n$ به‌صورت مجموعه‌ای از مراکز دسته‌ها محسوب می‌شوند.

مراحل پیاده‌سازی این الگوریتم شامل چهار مرحله به شرح زیر می‌باشد (۲۶):

۱- انتخاب تصادفی مراکز خوشه‌ای.

۲- محاسبه‌ی توابع عضویت فازی μ_{ij} با استفاده از رابطه‌ی زیر:

$$\mu_{ij} = \frac{1}{\sum_{k=1}^c \left(\frac{d_{ij}}{d_{ik}} \right)^{\frac{2}{m-1}}} \quad (4)$$

۳- محاسبه‌ی مراکز فازی v_j بر اساس رابطه‌ی (۵):

$$v_j = \frac{\sum_{i=1}^n (\mu_{ij})^m x_i}{\sum_{i=1}^n (\mu_{ij})^m} \quad \forall j = 1, 2, 3, \dots, c. \quad (5)$$

۴- تکرار مراحل ۲ و ۳ تا زمانی که حداقل مقدار J به‌دست آید یا $\|U^{(k+1)} - U^k\| < \beta$ شود. در این بخش k تعداد مراحل تکرار، J تابع هدف و β معیار سنجش خاتمه‌ی فرآیند است که مقدار آن بین ۰ و ۱ می‌باشد؛ همچنین U ماتریس عضویت فازی بوده که از طریق رابطه‌ی $U = (\mu_{ij}).n.c$ به‌دست می‌آید.

شبکه‌ی عصبی مصنوعی (ANN)، مجموعه‌ای از الگوریتم‌های رایانه‌ای هستند که می‌توانند روابط مهم بین تعداد زیادی فراسنج را از یک بانک داده استخراج نموده و به پیش‌بینی و طبقه‌بندی همان بانک داده و یا یک بانک جدید داده به کار ببرند (۱۴). ساختار عادی یک شبکه عصبی مصنوعی، معمولاً از لایه‌ی ورودی، لایه‌های میانی یا مخفی و لایه‌ی خروجی تشکیل شده است. لایه‌ی ورودی یک لایه‌ی انتقال دهنده و وسیله‌ای برای تهیه کردن داده‌هاست. آخرین لایه یا لایه‌ی خروجی شامل مقادیر پیش‌بینی شده به وسیله‌ی شبکه است و بنابراین، خروجی مدل را معرفی می‌کند. لایه‌ی میانی یا مخفی که از نرون‌های پردازشگر تشکیل شده‌اند، محل پردازش داده‌هاست. شمار لایه‌ها و شمار نرون‌ها در هر لایه‌ی مخفی به طور معمول به وسیله‌ی روش آزمون و خطا مشخص می‌شود (۵). در پژوهش حاضر از شبکه عصبی خودسازمانده (SOM-ANN) استفاده شده است. هدف اصلی این الگوریتم، کاهش ابعاد و خوشه‌بندی مجموعه‌ی داده‌ها می‌باشد. هر شبکه‌ی خودسازمانده از تعدادی نرون تشکیل شده است. هر نرون دارای برداری از وزن‌ها می‌باشد. ابعاد این بردار با ابعاد فضای ورودی برابر است. پس از آموزش شبکه‌ی هر ناحیه، نرون‌های شبکه به الگوهای خاصی از داده‌های ورودی واکنش نشان می‌دهند (۹). روش آموزش شبکه، یادگیری رقابتی است. وقتی نمونه‌ی آموزشی جدید به شبکه اعمال می‌شود فاصله‌ی اقلیدسی آن از بردار وزن تمام نرون‌های شبکه حساب می‌شود. نرونی که بردار وزنش بیشترین شباهت را با بردار ورودی داشته باشد برنده است. این نرون بهترین واحد تطبیق (BMU) نامیده می‌شود. بردار وزن نرون برنده و همسایه هایش در شبکه‌ی عصبی در راستای نزدیک شدن به بردار ورودی تغییر می‌کنند. میزان تغییرات بر اساس زمان و فاصله از بهترین واحد تطبیق کاهش می‌یابد. وزن‌های هر نرون مطابق رابطه‌ی زیر بروزرسانی می‌شود:

$$W_i(t+1) = W_i(t) + \theta(v, t)\alpha(t)(X(t) - W_i) \quad (6)$$

که در آن $\alpha(t)$ نرخ یادگیری کاهشی و $X(t)$ بردار ورودی می‌باشد. تابع همسایگی $\theta(v, t)$ وابسته به فاصله‌ی بین نرون i و بهترین واحد تطبیق در شبکه است. همچنین شعاع همسایگی و نرخ یادگیری در طول زمان توسط روابط زیر کاهش می‌یابد:

$$\alpha(t) = \sigma_0 \exp\left(-\frac{t}{\lambda}\right) \quad t = 1, 2, 3, \dots \quad (7)$$

که در آن t شماره ی تکرار و λ مقداری ثابت و σ_0 نرخ یادگیری اولیه می باشد.

$$\theta(t) = \exp\left(-\frac{dist^2}{2\sigma(t)}\right) \quad (8)$$

که $dist$ فاصله ی هر گره از BMU و $\sigma(t)$ با استفاده از رابطه ی زیر محاسبه می شود:

$$\sigma(t) = \sigma_0 \exp\left(-\frac{t}{\lambda}\right) \quad t = 1, 2, 3, \dots \quad (9)$$

در رابطه ی بالا σ_0 عرض شبکه در زمان t_0 و λ مقدار ثابت و t شماره ی تکرار جاری می باشد (۲۵).

با توجه به موارد اشاره شده، در این بخش بر اساس تنظیمات هر یک از مدل های مذکور داده ها مرتب سازی شده و با معرفی تعداد بهینه ی خوشه ها (که توسط توسط شاخص دیویس-بولدین مشخص شده است)، تقسیم داده ها به دو بخش یادگیری (۸۰ درصد) و ارزیابی (۲۰ درصد)، معرفی قوانین فازی حاکم، توابع عضویت مدل فازی، تعداد تکرارها (۱۰۰۰ تکرار)، نرخ یادگیری (۰,۰۱) تا (۰,۹) و شرایط نرون ها، داده های مربوط به فراسنج های مورد مطالعه در محیط نرم افزار Matlab 2021 به مدل های فازی و شبکه عصبی مصنوعی وارد شد و مورد پردازش قرار گرفت تا در نهایت پس از ارزیابی خروجی مدل ها و انجام پهنه بندی، نتایج دو مدل مذکور با یکدیگر مورد مقایسه قرار گیرد.

در زمینه ی ارزیابی خروجی مدل ها از دو روش ضریب تعیین (رابطه ی ۱۰) و میانگین خطای مطلق (رابطه ی ۱۱) استفاده شده است (۲):

$$R^2 = \frac{\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (p_i - \bar{p})(x_i - \bar{x})\right)^2}{s_p \cdot s_o} \quad (10)$$

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |x_i - x_p| \quad (11)$$

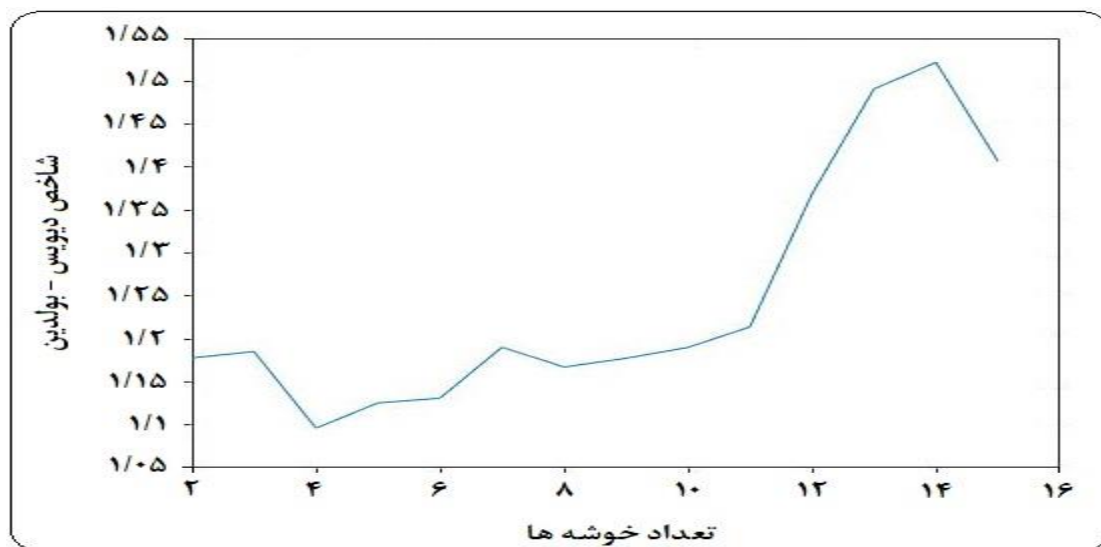
در این روابط، x_i مقدار مشاهده شده متغیر مورد نظر؛ p_i و x_p مقادیر شبیه سازی شده متغیر مورد نظر، $\bar{x}$ میانگین مقادیر متغیرها، n تعداد داده ها و s_p و s_o انحراف معیار داده های مشاهداتی و برآورد شده می باشد. شاخص های R^2 و MAE بیانگر دقت و کیفیت طبقه بندی در خروجی مدل ها بوده و میزان اشراف مدل به روابط درونی بین فراسنج ها را نشان می دهند. به صورت کلی میزان شاخص R^2 هرچه به یک و مقادیر شاخص MAE هر چه به صفر نزدیک تر باشند نشانه ی کارایی مدل ها در پیش بینی یا طبقه بندی بهینه ی داده های ورودی می باشد.

در بخش نهایی این پژوهش بر اساس داده های طبقه بندی شده ی هر یک از مدل ها، نقشه های پهنه بندی فضایی بارش در سطح ایران ترسیم و نتایج شاخص های ارزیابی مدل ها (مربوط به داده های یادگیری هر یک از مدل ها) در قالب جدولی نمایش داده شده و تلاش شده است ضمن ارزیابی عددی نتایج، خروجی مدل ها از لحاظ پهنه بندی شرایط بارشی کشور و ارتباط آن با متغیرهای محیطی مورد تحلیل قرار گیرد.

بحث و بررسی

-تعیین تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها

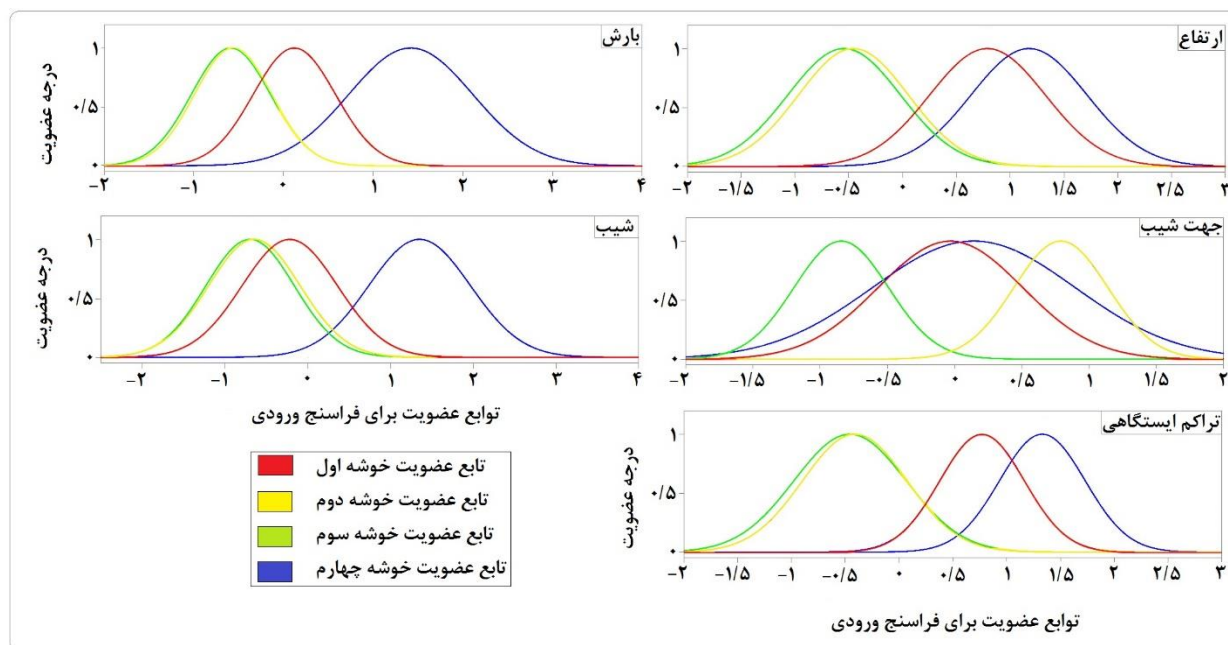
در این قسمت با هدف تشخیص تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها، شاخص دیویس-بولدین بر داده‌های مورد استفاده اعمال شده و نتایج آن به تفکیک تعداد خوشه‌های مختلف، در شکل ۳ آمده است. در این شکل مقادیر شاخص دیویس-بولدین برای خوشه‌های ۲ تا ۱۶ محاسبه و نمایش داده شده است. همان‌طور که از تغییرات نمودار مشخص است، کمترین مقدار شاخص ۱/۱ بوده که نشان می‌دهد تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها برای معرفی به مدل‌های فازی و شبکه عصبی چهار خوشه می‌باشد. بر این اساس می‌توان استنباط نمود که طبقه‌بندی داده‌ها به چهار خوشه موجب افزایش دقت خروجی مدل‌ها خواهد شد.

شکل ۳: مقادیر شاخص دیویس-بولدین برای خوشه‌های مختلف

-ارزیابی و تحلیل عددی خروجی مدل FCM

نتایج عددی حاصل از طبقه‌بندی داده‌های پنج گانه‌ی ورودی به مدل فازی (FCM) در قالب شکل ۴ و جدول ۱ آمده است.

شکل ۴: توابع عضویت در مدل FCM برای هر یک از پارامترهای ورودی

در پژوهش حاضر بر اساس نوع داده‌های محیطی - بارشی مورد استفاده و مقایسه‌ی چندین نوع تابع فازی، بر اساس روش آزمون و خطا، تابع گوسی به عنوان بهینه‌ترین تابع عضویت در مدل فازی انتخاب شده است. نمودارهای توابع عضویت این تابع بر اساس هر یک از قوانین فازی مورد استفاده در مدل و برای هر یک از فراسنج‌های مورد استفاده در شکل بالا نمایش داده شده است. در این نمودارها، محور افقی مقادیر استاندارد شده‌ی مربوط به هر یک از متغیرهای ورودی به مدل و محور عمودی نمودار درجه‌ی عضویت داده‌های هر یک از فراسنج‌ها در هر خوشه را نشان می‌دهد. با بررسی این نمودارها می‌توان به تصویری کلی از چگونگی پراکنش داده‌ها و میزان تعلق‌پذیری آن‌ها به هر یک از خوشه‌های چهارگانه‌ی طبقه‌بندی شده بر اساس منطق فازی دست یافت. در این راستا اگر درجه‌ی عضویت یک عنصر از مجموعه برابر با صفر باشد، آن عضو کاملاً از مجموعه خارج است و در صورتی که درجه‌ی عضویت یک عضو برابر با یک شود، آن عضو کاملاً در مجموعه قرار دارد. حال اگر درجه‌ی عضویت یک عضو در بازه‌ی مابین صفر و یک قرار بگیرد، این عدد بیانگر درجه‌ی عضویت تدریجی خواهد بود.

بر اساس توضیحات بیان شده، در این قسمت نمودارهای توابع عضویت داده‌های ورودی به مدل شامل بارش، ارتفاع، شیب، جهت شیب و تراکم ایستگاهی درج شده‌اند. با توجه به نمودارها مشخص است که برای هر فراسنج چهار تابع عضویت بر اساس قوانین فازی درونی مدل و همچنین تعداد خوشه‌ها، تشکیل شده است. در نمودارهای مربوط به این توابع، برای هر یک از خوشه‌ها نقاط اوجی وجود دارند که نشانه‌ی عضویت کامل اعضا در آن خوشه‌ی بخصوص می‌باشند.

همچنین بین نمودارهای توابع عضویت، مناطق همپوشانی نیز مشاهده می‌شوند که نشانه‌ی عدم قطعیت در اختصاص داده‌ها به خوشه‌ی خاصی هستند. در این شرایط، اندازه‌های مربوط به توابع عضویت، مشخص‌کننده‌ی تخصیص یا عدم تخصیص هر یک از یاخته‌ها به خوشه‌های مختلف می‌باشند؛ به عنوان مثال بر اساس نمودار مربوط به فراسنج بارش، ۱۶۴۵ عدد از یاخته‌ها (بازه ۰/۰۵ - ۰/۲) به صورت قطعی در خوشه‌ی ۱ قرار گرفته‌اند. این میزان برای خوشه‌های ۲، ۳ و ۴ به ترتیب ۲۳۰۱ (بازه ۰/۵ - ۰/۶)، ۲۱۵۰ (بازه ۰/۶ - ۰/۷) و ۶۵۹ (بازه ۱/۳ تا ۱/۶) است.

نکته‌ی مهم در بررسی این نمودارها و تفسیر چگونگی کارایی مدل در پردازش داده‌ها، توجه به فشردگی داده‌ها در محدوده‌ی خوشه‌های ۲ و ۳ بوده که موجب شده در بازه‌های عددی کوچک (با اختلاف ۰/۱) تعداد زیادی از داده‌ها از نظر مدل و بر اساس منطق فازی در یک ناحیه قرار بگیرند. این شرایط به صورت تقریباً مشابه (با اندکی اختلاف) برای دیگر داده‌های ورودی به مدل نیز تکرار شده است. سایر داده‌های مربوط به هر فراسنج که وابستگی کامل و صد در صدی به یک خوشه‌ی خاص نداشته‌اند، با مقادیر توابع عضویت در بازه‌ی کمتر از ۱ تا صفر، بر اساس میزان شباهت خود به یکی از خوشه‌ها، طبقه‌بندی شده و در خوشه‌های ۱ تا ۴ قرار گرفته‌اند.

یکی از ویژگی‌های روش‌های خوشه‌بندی مبتنی بر منطق فازی آن است که هر یک از داده‌ها دارای مقادیری از عضویت جزئی در سایر خوشه‌ها می‌باشند و این امر در جدول ۱ به خوبی مشخص شده است. این جدول مقادیر عددی درجه‌ی عضویت برخی از یاخته‌ها در خوشه‌های مختلف به همراه مقادیر واریانس و انحراف معیار مربوط به آن‌ها را نمایش می‌دهد؛ به عنوان مثال در یاخته‌ی شماره ۱، بالاترین درجه‌ی عضویت مربوط به خوشه‌ی سوم می‌باشد که نشان می‌دهد بیشترین میزان اثرگذاری عوامل محیطی مانند ارتفاع و شیب بر فراسنج بارش، در این خوشه وجود داشته و با کاهش اثرگذاری پارامترهای ورودی، مقادیر درجات عضویت در سایر خوشه‌ها کاهش یافته است. با این حال، درجات عضویت یاخته‌ی مورد اشاره در برخی خوشه‌ها (مانند خوشه‌ی دوم) همچنان قابل توجه است که دلیل آن نسبی بودن طبقه‌بندی‌ها در مدل‌های فازی و وجود تاثیر متغیرهای محیطی بر فراسنج بارش (هرچند به میزان کمتر) می‌باشد.

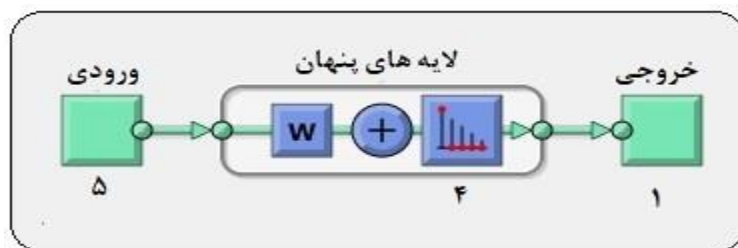
جدول ۱: مقادیر عددی درجه عضویت یاخته‌ها در خوشه‌های مختلف

شماره یاخته	خوشه اول	خوشه دوم	خوشه سوم	خوشه چهارم	واریانس	خوشه اصلی
۱	۰/۰۶۹	۰/۳۵۱۴	۰/۴۶۷۷	۰/۱۱۱۷	۰/۰۳۶	۳
۲	۰/۰۶۹۷	۰/۴۱۳۱	۰/۱۱۱۶	۰/۴۰۵۵	۰/۰۳۴	۲
۳	۰/۰۸۱۱	۰/۲۵۴۵	۰/۵۳۸۵	۰/۱۲۵۸	۰/۰۴۲	۳
۴	۰/۰۶۹۱	۰/۳۵۳۱	۰/۴۶۷۳	۰/۱۱۰۳	۰/۰۳۶	۳
۵	۰/۰۷۳۳	۰/۳۶۰۱	۰/۴۵۲۶	۰/۱۱۳۹	۰/۰۳۴	۳
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
۲۵۳۷۷	۰/۰۳۷۳	۰/۵۰۰۲	۰/۰۹۷۷	۰/۳۶۴۶	۰/۰۴۸	۲
۲۵۳۷۸	۰/۱۲۴۸	۰/۴۵۴۹	۰/۲۰۱۴	۰/۲۱۸۷	۰/۰۲	۲
۲۵۳۷۹	۰/۰۴۱۴	۰/۱۲۳۹	۰/۷۳۷۶	۰/۰۹۶۹	۰/۱۰۶	۳
۲۵۳۸۰	۰/۰۵۸۵	۰/۱۳۳	۰/۶۹۹۵	۰/۱۰۸۸	۰/۰۹	۳
۲۵۳۸۱	۰/۰۶۰۸	۰/۱۴۵۹	۰/۶۸۵۴	۰/۱۰۷۷	۰/۰۸۵	۳

-ارزیابی و تحلیل عددی خروجی مدل SOM-ANN

همانطور که پیشتر اشاره شد، در پژوهش حاضر از یکی از انواع مدل شبکه‌ی عصبی به نام شبکه‌ی عصبی خودسازمانده (SOM-ANN) استفاده شده است. در این مدل داده‌های ورودی شامل بارش سالانه، ارتفاع، شیب، جهت ناهمواری‌ها و تراکم ایستگاهی بوده و خروجی مدل، شامل داده‌های خوشه‌بندی شده می‌باشد. تعداد بهینه‌ی خوشه‌ها نیز قبلاً توسط شاخص دیویس-بولدین

مشخص و به مدل اعلام شده است. ساختار شبکه متشکل از پنج لایه ورودی، چهار لایه میانی و یک لایه خروجی می-باشد (شکل ۵).

شکل ۵: ساختار مدل شبکه عصبی خودسازمانده استفاده شده در پژوهش

پس از عرضه ی نمونه های آموزشی به شبکه، وزن های شبکه (پارامترهای آزاد) به گونه ای اصلاح می شوند که تفاوت پاسخ مطلوب و خروجی واقعی شبکه کمینه شود. این فرآیند با نمونه های ورودی تکرار می شود تا اینکه شبکه به حالت پایدار برسد و تغییر قابل توجهی در وزن ها اتفاق نیفتد. مدل بهینه زمانی حاصل می شود که شبکه ی عصبی بهترین پردازش را با کمترین خطا انجام دهد (۲۴). بر این اساس مدل مذکور در نرخ های یادگیری مختلف و با ۱۰۰۰ تکرار اجرا شده و نتایج آن در جدول ۲ درج گردیده است.

جدول ۲: نتایج عددی خوشه بندی مدل SOM-ANN

ردیف	نرخ یادگیری	انحراف معیار	خوشه اول	خوشه دوم	خوشه سوم	خوشه چهارم	کل یاخته ها
۱	۰/۰۱	۳۷۲۱	۴۸۴۶	۱۰۸۰۰	۲۱۲۱	۷۶۱۴	۲۵۳۸۱
۲	۰/۱	۳۶۲۷	۴۸۱۹	۱۰۷۵۲	۲۳۰۰	۷۵۱۰	۲۵۳۸۱
۳	۰/۲	۳۶۳۰	۴۸۳۰	۱۰۷۷۱	۲۲۹۹	۷۴۸۱	۲۵۳۸۱
۴	۰/۳	۳۶۴۶	۴۷۹۸	۱۰۷۸۲	۲۲۹۰	۷۵۱۱	۲۵۳۸۱
۵	۰/۴	۳۶۰۶	۴۸۶۳	۱۰۷۱۴	۲۲۹۷	۷۵۰۷	۲۵۳۸۱
۶	۰/۵	۳۷۲۹	۴۸۴۲	۱۰۸۳۰	۲۱۲۵	۷۵۸۴	۲۵۳۸۱
۷	۰/۶	۳۶۱۶	۴۸۴۸	۱۰۷۳۰	۲۲۹۴	۷۵۰۹	۲۵۳۸۱
۸	۰/۷	۳۶۳۴	۴۸۱۵	۱۰۷۶۳	۲۲۹۴	۷۵۰۹	۲۵۳۸۱
۹	۰/۸	۳۶۶۳	۴۷۶۹	۱۰۸۱۵	۲۲۹۱	۷۵۰۶	۲۵۳۸۱
۱۰	۰/۹	۳۶۵۶	۴۸۰۲	۱۰۷۷۴	۲۲۶۳	۷۵۴۲	۲۵۳۸۱

در این جدول اطلاعاتی مانند تعداد یاخته ها برای هر یک از خوشه ها و انحراف معیار کلی خوشه ها در نرخ های یادگیری مختلف قابل مشاهده است. بر اساس اطلاعات این جدول مشخص می شود که انحراف معیار خوشه ها در هر یک از نرخ های یادگیری، فاقد روند مشخص و یا اختلافات معنی دار می باشد. این شرایط نشان دهنده ی آن است که مدل در شرایط مختلف یادگیری، توانایی مناسبی در درک شرایط محیطی و یافتن ارتباط آن با تغییرات بارش در سطح کشور داشته است. با این حال به منظور انتخاب بهینه ترین خروجی های حاصل از مدل، پایین ترین میزان انحراف معیار به عنوان مبنای انتخاب نرخ یادگیری بهینه انتخاب شد. بر این اساس، نرخ یادگیری ۰/۴، دارای انحراف معیار ۳۶۰۶ بوده و از نتایج خروجی مدل در این نرخ به عنوان بهینه ترین خروجی در بخش بعدی این پژوهش استفاده شده است.

-مقایسه و تحلیل خروجی مدل‌ها

با هدف مقایسه خروجی مدل‌های فازی و شبکه عصبی، در این بخش اطلاعات مربوط به خوشه‌های چهارگانه خروجی مدل‌ها در قالب جدول ۳ و شکل ۶ نمایش داده شده و مورد تحلیل قرار گرفته است؛ همچنین در بخش پایانی پژوهش، اطلاعات آماری کارایی مدل‌ها در قالب دو روش R^2 و MAE محاسبه و در جدول ۴ درج شده است.

جدول ۳: تعداد یاخته‌ها در خوشه‌های مختلف

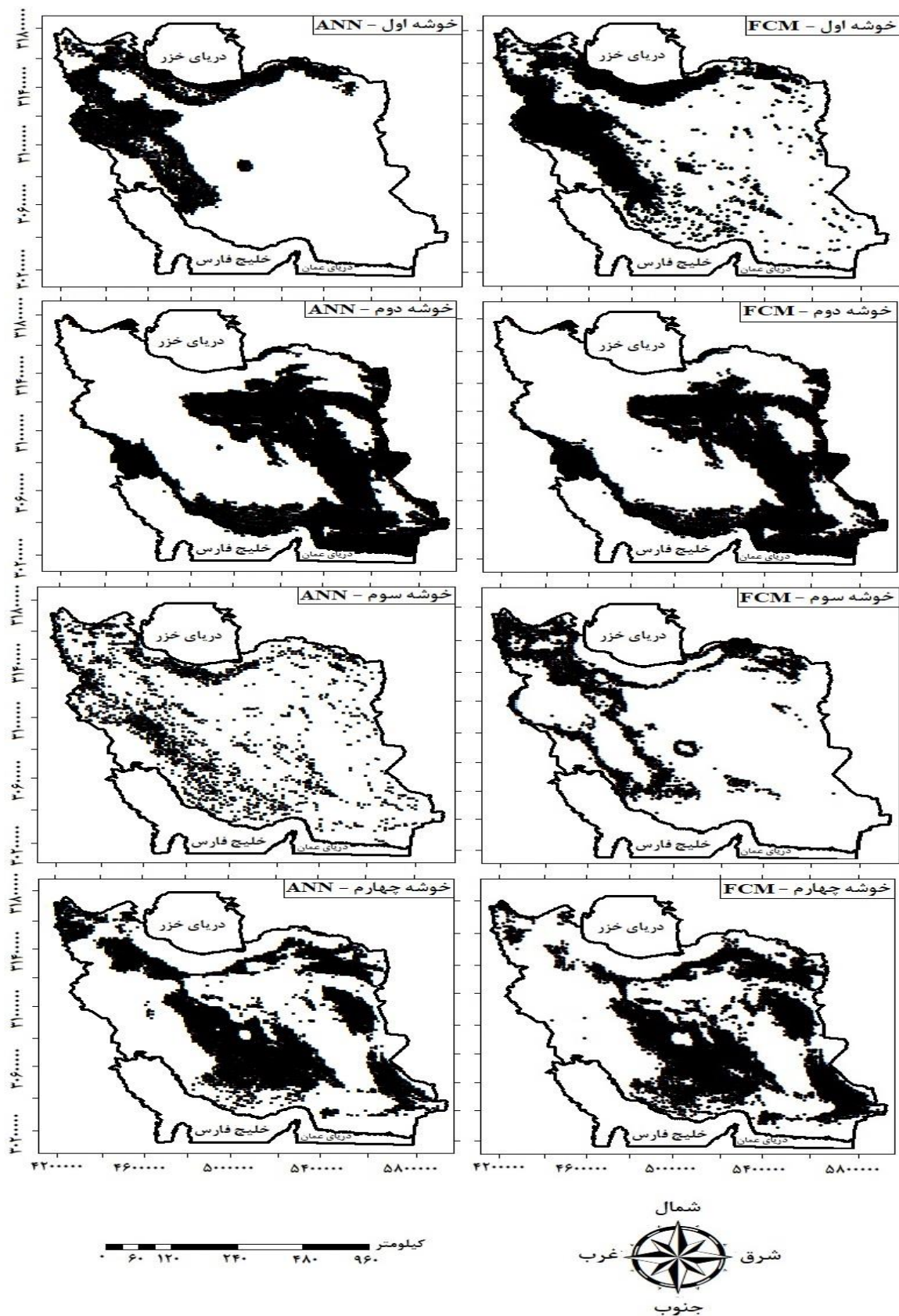
مدل - خوشه	خوشه اول	خوشه دوم	خوشه سوم	خوشه چهارم
FCM	۵۵۷۷	۹۳۷۱	۳۱۳۴	۷۲۹۹
SOM-ANN	۴۸۶۳	۱۰۷۱۴	۲۲۹۷	۷۵۰۷

بر اساس داده‌های جدول ۳ و شکل ۶ مشخص می‌شود که خروجی مدل فازی (FCM)، ۵۵۷۷ یاخته (۲۲ درصد کل یاخته‌ها) را در خوشه‌ی اول قرار داده است. این مقدار برای مدل شبکه عصبی (SOM-ANN) ۴۸۶۳ یاخته (۱۹/۲ درصد کل یاخته‌ها) می‌باشد. در این خوشه درصد یاخته‌های مشترک ۸۷/۲ درصد است. با توجه به نقشه‌های شکل ۶، یاخته‌های خوشه‌ی اول از لحاظ پراکنش جغرافیایی مناطقی از شمال و غرب کشور در امتداد رشته کوه‌های البرز و زاگرس، همچنین بخش‌هایی از شمال غرب، سواحل شمالی و شمال شرق کشور را دربرگرفته‌اند. این نواحی منطبق ارتفاعات بلند و مناطق پربارش کشور بوده متوسط بارش این مناطق ۳۱۸ میلی‌متر و متوسط ارتفاع ۱۶۷۷ متر می‌باشد. همچنین این نواحی، در مسیر سیستم‌های بارشی عبوری از غرب و شمال غرب ایران و همچنین سامانه‌های نفوذی از مناطق شمالی به سواحل دریای خزر قرار دارند که عبور این سامانه‌ها و برخورد آن‌ها به ارتفاعات (۱۸) در کنار نقش مثبت دریای خزر موجب افزایش بارش در سرتاسر این نواحی و قرارگیری آن‌ها در یک گروه شده است. نکته‌ی مهم در بررسی نقشه‌های این خوشه، تمرکز بیشتر یاخته‌های خروجی مدل شبکه عصبی نسبت به یاخته‌های مدل فازی می‌باشد. همانطور که در نقشه‌ها مشخص است، با وجود اینکه بخش اعظم یاخته‌های مدل فازی در نواحی ذکر شده تمرکز یافته‌اند، اما برخی یاخته‌ها که تعداد نسبتاً قابل توجهی دارند در سایر نواحی مرکزی، شرقی و جنوبی کشور نیز پراکنده شده‌اند که این شرایط در مدل شبکه عصبی به طور محسوسی متفاوت بوده و هیچ یاخته‌ی پراکنده‌ای در خروجی این مدل وجود ندارد. به نظر می‌رسد این شرایط به دلیل حساسیت بیشتر مدل FCM در تشخیص ارتفاعات منفرد نسبت به مدل شبکه عصبی می‌باشد که موجب شده این مدل نواحی ارتفاعی کوچک و نقش آن‌ها در اقلیم بارشی نواحی اطراف خود را نیز در محاسبات و طبقه‌بندی‌های خود لحاظ کند. مورد دیگر عدم قرارگیری بخش‌های بسیار مرتفع رشته کوه زاگرس و بخش غربی رشته کوه البرز در طبقه‌بندی مدل شبکه عصبی برای خوشه‌ی اول می‌باشد که می‌تواند به دلیل خطای مدل ایجاد شده باشد.

خروجی مدل‌ها برای خوشه‌ی دوم شامل ۹۳۷۱ یاخته (۳۶/۹ درصد کل یاخته‌ها) برای مدل FCM و ۱۰۷۱۴ یاخته (۴۲/۲ درصد کل یاخته‌ها) برای مدل SOM-ANN می‌باشد و ۸۷/۵ درصد یاخته‌ها بین این دو مدل مشترک است. این خوشه بزرگ‌ترین پوشش جغرافیایی را در بین سایر خوشه‌ها به خود اختصاص داده و شامل بخش‌های جلگه‌ای جنوب غرب (استان خوزستان) و سرتاسر نوار ساحلی جنوب کشور، نواحی کم ارتفاع مرکزی (در استان‌های سمنان، یزد و کرمان) و همچنین مناطق کوچک‌تری از نواحی شرقی، شمال شرقی و شمال غرب کشور را در بر گرفته است. ویژگی مشترک این مناطق، عدم وجود ناهمواری‌های مرتفع، ارتفاع کم در مناطق جلگه‌ای و ساحلی و فاصله داشتن از مسیر معمول سامانه‌های عبوری می‌باشد که موجب شده تنها در دوره‌ی سرد سال یا از طریق سامانه‌های موسمی فصل گرم (در مناطق جنوب شرق و جنوب) بارش دریافت کنند (۲۲). متوسط میزان بارندگی در این

نواحی ۱۰۱ میلی‌متر و متوسط ارتفاع آن ۹۴۵ متر می‌باشد. خروجی دو مدل مورد بررسی برای این خوشه تا حدود زیادی هماهنگ بوده و غیر از تفاوت اندک در نوار جنوبی کشور، اختلاف چندانی مشاهده نشده که دلیل آن را می‌توان شرایط اقلیمی - محیطی یکنواخت‌تر این نواحی در نظر گرفت.

تعداد یاخته‌های خوشه‌ی سوم در مدل FCM ۳۱۳۴ یاخته (۱۲/۳ درصد کل یاخته‌ها) و در مدل SOM-ANN ۲۲۹۷ یاخته (۹ درصد کل یاخته‌ها) است که از نظر تعداد و وسعت جغرافیایی، کمترین میزان در بین سایر خوشه‌ها می‌باشد. تعداد یاخته‌های مشترک بین دو مدل ۵۳/۱ درصد بوده و از نظر پراکنش نیز با یک‌دیگر متفاوت و ناهمگون هستند. مدل FCM یاخته‌های مربوط به دامنه‌ها و مناطق کوهپایه‌ای را در این خوشه طبقه‌بندی نموده است. از سوی دیگر یاخته‌های طبقه‌بندی شده توسط مدل SOM-ANN با وجود تمرکز نسبی در بلندی‌های غرب و شمال کشور، فاقد نظم خاصی بوده و در بیشتر مناطق کشور پراکنده شده‌اند. این مورد می‌تواند نشان دهنده‌ی افزایش خطای داخلی و ناتوانی مدل شبکه عصبی برای تشخیص روابط بین ناهمواری‌های دامنه‌ای با تغییرات فراسنج بارش باشد.

شکل ۶: پهنه‌بندی بارشی - محیطی ایران با روش‌های ANN و FCM

نواحی طبقه‌بندی شده در خوشه‌ی سوم در دامنه‌های غربی و شرقی رشته کوه زاگرس، دامنه‌های شمالی و جنوبی رشته کوه البرز و مناطق شمال‌غربی و بخش‌هایی از شمال‌شرق کشور قرار گرفته‌اند. ویژگی مهم آب و هوایی این مناطق که در ارتباط مستقیم با توپوگرافی سطح زمین بوده و در تغییرات میزان بارش نقش چشمگیری دارد، پدیده‌ی همرفت دامنه‌ای می‌باشد. همرفت دامنه‌ای فرآیندی است که طی آن هوای مناطق شیب‌دار دامنه‌ی کوه‌ها، در حضور رطوبت کافی هوا و ریزموج‌های تراز میانی جو، با دریافت تابش خورشید نسبت به اطراف خود گرم‌تر شده و شروع به صعود می‌نماید (۱). وقوع این پدیده موجب وقوع بارش‌های رگباری در این نواحی شده و موجب شده تا میانگین میزان بارش دریافتی در این نواحی ۱۸۱ میلی‌متر باشد که نسبت به مناطق کم‌ارتفاع داخل فلات ایران بیشتر می‌باشد.

چهارمین خوشه‌ی طبقه‌بندی شده حاوی ۷۲۹۹ یاخته (۲۸/۷ درصد کل یاخته‌ها) در مدل FCM و ۷۵۰۷ یاخته (۲۹/۶ درصد کل یاخته‌ها) در مدل SOM-ANN می‌باشد. بالاترین میزان اشتراک یاخته‌ها به مقدار ۹۲/۷ درصد در این خوشه وجود دارد. نواحی تحت پوشش این خوشه در مناطق مرکزی، بخش‌هایی از دامنه‌های جنوبی البرز و قسمت‌هایی از شرق کشور، بین دو مدل مورد استفاده مشترک بوده است. در بخش‌های شمال‌غربی کشور میزان تفاوت بین دو مدل افزایش یافته و مدل SOM-ANN وزن بیشتری برای تمرکز یاخته‌ها در این نواحی قائل شده است. از لحاظ شرایط اقلیمی، ناهمواری‌ها در این نواحی دارای ارتفاعی کم‌تر از ناهمواری‌های رشته کوه‌های البرز و زاگرس بوده و از نظر موقعیت جغرافیایی در نواحی داخلی فلات ایران قرار گرفته‌اند. این شرایط ارتفاعی و موقعیت جغرافیایی آنها موجب شده است تا سامانه‌های بارشی در شرایط ضعیف‌تر و همراه با رطوبت کم‌تر از آنها عبور کند (۱۳)؛ در نتیجه میزان بارش‌های دریافتی کاهش یافته و میانگین مقادیر بارش سالانه در این نواحی به ۱۰۲ میلی‌متر می‌باشد که میزانی تقریباً مشابه با بارش‌های دریافتی مناطق خوشه‌ی دوم دارد.

در قسمت پایانی این پژوهش نتایج مربوط به شاخص‌های ارزیابی کارایی مدل‌های FCM و SOM-ANN در جدول ۴ آمده است:

جدول ۴: مقایسه‌ی شاخص‌های ارزیابی مدل

مدل - شاخص	R^2	MAE
FCM	۰/۸۶	۰/۱۴
SOM-ANN	۰/۷۸	۰/۲

با توجه به نتایج درج شده در جدول بالا مشخص می‌شود که مقادیر پارامترهای سنجش کارایی هر دو مدل در انجام پهنه‌بندی به یک‌دیگر نزدیک بوده و در سطح بالایی قرار دارد. میزان شاخص R^2 در مدل فازی (FCM) ۰/۸۶ بوده که در مقایسه با مقدار این شاخص در مدل شبکه عصبی (۰/۷۸) اندکی بالاتر است. همچنین مقدار شاخص میانگین مطلق خطا (MAE) برای مدل فازی ۰/۱۴ و در مدل شبکه عصبی ۰/۲ محاسبه شده است. مقادیر شاخص‌های ارزیابی، حاکی از دقت بالا و کارایی بهینه‌ی هر دو مدل در انجام پهنه‌بندی‌های چند متغیره‌ی آب و هوایی می‌باشد. با اینکه مدل FCM به میزان اندکی از کارایی بهتری در طبقه‌بندی برخوردار بوده، می‌تواند به عنوان انتخاب اول در مباحث مربوط به طبقه‌بندی مورد استفاده قرار گیرد؛ با این حال مدل شبکه‌ی عصبی نیز دارای دقت قابل قبولی می‌باشد؛ ضمن اینکه با بهینه‌سازی‌های بیشتر در ساختار داخلی هر دو مدل فازی و شبکه عصبی، می‌توان دقت خروجی‌های آنها را بهبود بخشید.

نتیجه‌گیری

در این مطالعه کارایی دو مدل فازی (FCM) و شبکه‌ی عصبی خودسازمانده (SOM-ANN) در زمینه‌ی پهنه‌بندی داده‌های بارش در ارتباط با عوامل محیطی مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفت. بدین منظور داده‌های شبکه‌بندی شده‌ی پنج فراسنج بارش سالانه، ارتفاع، شیب، جهت دامنه‌ها و تراکم ایستگاهی به مدل‌ها وارد و با تعیین تعداد مناسب خوشه‌ها، فرآیند پهنه‌بندی انجام شد و نتایج مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج حاصل از خروجی مدل‌ها نشان داد هر دو مدل، از دقت خوبی برای طبقه‌بندی داده‌های آب و هوایی برخوردار می‌باشند؛ هرچند کارایی و دقت مدل فازی به میزان اندکی بهتر از مدل شبکه عصبی بوده است. بر این اساس، مقادیر ضریب تعیین در مدل فازی (FCM) $0/86$ و در مدل شبکه‌ی عصبی (SOM-ANN) $0/78$ به دست آمده است. در بررسی نقشه‌های مربوط به پهنه‌های چهارگانه‌ی حاصل از خروجی مدل‌ها مشخص شد در خوشه‌های اول، دوم و چهارم بین دو مدل هماهنگی بالایی وجود دارد. در خوشه‌ی اول، نقش مثبت ارتفاعات و موقعیت جغرافیایی مناسب در مناطق غربی و شمالی کشور در برابر سامانه‌های بارش‌زای عبوری عامل افزایش مقادیر بارش در این نواحی بوده است. کاهش سطوح ارتفاعی و قرارگیری در پشت دیواره‌های کوهستانی از جمله عواملی بوده که موجب شده است تا مناطق مرکزی، نوار جنوبی و مناطق جنوب‌غربی کشور در خوشه‌ی دوم قرار گیرند. در خوشه‌ی چهارم، ناهمواری‌های کوچک‌تر و منفرد و تشکیل اقلیم‌های کوچک در اطراف آن‌ها موجب قرارگیری برخی نواحی مرکزی و شرقی کشور در این خوشه شده است. در خوشه‌ی سوم نتایج خروجی مدل‌ها متفاوت بوده است. خروجی مدل شبکه عصبی در این خوشه پراکنده و فاقد نظم مشخصی بوده است. مدل فازی نواحی دامنه‌ای اطراف رشته کوه‌های البرز و زاگرس و مناطق شمال‌غربی کشور را در این خوشه قرار داده که علت آن نقش ارتفاعات دامنه‌ای در وقوع پدیده‌ی همرفت دامنه‌ای در این نواحی و نقش آن در تغییرات مقادیر بارش بوده است. نتایج این پژوهش در مقایسه‌ی میزان دقت و کارایی روش‌های نوین طبقه‌بندی با نتایج تحقیقات قربانی و همکاران (۱۳۹۵)، مکاریان و همکاران (۱۳۹۷)، گلیان و همکاران (۲۰۱۰) و گومز و همکاران (۲۰۱۹) مطابقت داشته و توانایی مناسب این مدل‌ها در طبقه‌بندی انواع پدیده‌های پیچیده‌ی محیطی را تایید می‌کند. پدیده‌های پیچیده‌ای که شناخت روابط و چگونگی تغییرات آن‌ها می‌تواند موجب بهینه‌سازی روش‌های مدیریت و برنامه‌ریزی محیطی و در نهایت کاهش هزینه‌ها و افزایش بهره‌وری طرح‌ها خواهد شد.

منابع

1. Alijani, B. 2016. Climate of Iran. PayameNoor University Press. Tehran. (In Farsi)
2. Asakereh, H. 2011. Fundamentals of Statistical Climatology. Zanjan University Press. Zanjan. (In Farsi)
3. Asakereh, H. and H. Shadman. 2015. Identification of spatial relationships of comprehensive warm Days in Iran. *Geographical Researches*. 30(1): 53-70. (In Farsi)
4. Asakereh, H. and A. Shahbaee Kotenaee. 2018. Synoptic analysis of the weather pattern of the most pervasive cold day in Iran during the years 1339 to 1388. *Geography and Planning*. 22(64): 211-228. (In Farsi)
5. Azizi, H.R. and M. Montazeri. 2015. Anticipated Monthly Temperatures for Selected Stations in Isfahan Province Using Artificial Neural Network Multi-Layer Perceptron. *Geographical Researches*. 30(3): 241-258. (In Farsi)
6. Chaghari, A. and M. Feizi-Derakhshi. 2017. Automatic Clustering Using Improved Imperialist Competitive Algorithm. *Journal of Signal and Data Processing (JSDP)*. 14(2): 159-169. (In Farsi)
7. Chittineni, S. and R.B. Bhogapathi. 2015. Neural Network Based Fuzzy C-Means Clustering Algorithm. *International Journal of Education & Social Sciences*. 1(1): 100-104.
8. Farshadfar, E. 2010. Multivariate Principles and Procedures of Statistics. Razi University Press. Kermanshah. (In Farsi)

9. Ghoorbani, M.A., H. Jabari, S. Poorbabak, E. Asadi, M. Fazelifard. 2016. Classification of annual temperature of Iran meteorological stations using fuzzy cluster analysis and Kohonen artificial neural networks. *Journal of Geography and Planning*. 20(55): 45-63. (In Farsi).
10. Golian, S., B. Saghafian, S. Sheshangosht, H. Ghalkani. 2010. Comparison of classification and clustering methods in spatial rainfall pattern recognition at Northern Iran. *Theoretical and Applied Climatology*, 102(1): 319-329.
11. Gomes, E.P., C.J.C. Blanco, F.C.L. Pessoa. 2019. Identification of Homogeneous precipitation regions via fuzzy C-means in the hydrographic region of Tocantins-Araguaia of Brazilian Amazonia. *Applied Water Science*, 9(6): 1-12.
12. Haibo, C., W. Jiahua, W. Wenyan. 2020. Streamflow prediction using LASSO-FCM-DBN approach based on hydro-meteorological condition classification. *Journal of Hydrology*. 580(1): 124-130.
13. Halabian, A.H., F. Hosseinalipour, F. Jafari Shendi. 2012. The analysis of spatial - temporal distribution of daily precipitation on the central and south western Iran. *Geography and environmental sustainability*. 1(2): 31-41. (In Farsi)
14. Hosseini, A., A. Deljavi, M.M. Sadeghi. 2016. Evaluation of different methods of landslide risk zonation in forest ecosystems. *Journal of Extension and Development of Watershed Management*. 4(13): 7-14. (In Farsi)
15. Jedari Eyvazi, J. 2008. Geomorphology of Iran. PayameNoor University Press. Tehran. (In Farsi).
16. Ley, R., M.C. Casper, H. Hellebrand, R. Merz. 2011. Catchment Classification by Runoff Behavior with Self-Organizing Maps (SOM), *Hydrology and Earth Systems Science*, 15(1): 2947-2962.
17. Massodian, S.A. and M. Kaviani. 2008. Climatology of Iran. Isfahan University Press. Isfahan. (In Farsi).
18. Massodian, S.A., M. Darand, S. Karsaz. 2011. Precipitation regions of west and northwestern of Iran using cluster analysis. *Journal of Physical Geography*. 4(11): 35-44. (In Farsi)
19. Mokarian, R., H. Sedghi, S. Nemati, H. Babazadeh. 2018. Classification of evaporation stations using fuzzy cluster analysis and Kohonen artificial neural networks. *Geography and Planning*. 22(63): 283-304. (In Farsi).
20. Raju, K.S. and D.N. Kumar. 2007. Classification of indian meteorological stations using cluster and fuzzy cluster analysis and kohonen artificial neural networks, *Nordic Hydrology*, 38(3): 303-314.
21. Sahina, S. and H. Kerem Cigizoglu. 2012. The sub-climate regions and the sub-precipitation regime regions in Turkey. *Journal of Hydrology*. 450(1): 180-189.
22. Saligheh, M. 2006. Rainfall mechanism in southeast of country. *Geographical Research Quarterly*. 38(55): 1-13. (In Farsi)
23. Shahbaee Kotenae A. and H. Asakereh. 2019. Spatial Analysis Features of Autumn Rainfall in North West Iran. *Geographic Space*. 19(65): 247-267. (In Farsi)
24. Shirani, K., F. Heydari, A. Arabameri. 2018. Comparison of artificial neural network and multivariate regression methods in landslide hazard zonation, case study: Vanak Basin, Isfahan province. *Watershed Engineering and Management*. 9(4): 451-464. (In Persian)
25. Soltani, A., H. Sadoghi Yazdi, S. Ashkzari Toosi, M. Rouhani. 2011. Improving the Kohonen self-organizing network with the aim of fuzzy data clustering. *10th Iranian Fuzzy Systems Conference*. Shahid Beheshti University. Tehran. Iran. (In Persian)
26. Sumit, S.H. and S. Akhter. 2019. C-means clustering and deep neuro – fuzzy classification for road weight measurement in traffic management systems. *Soft Computing*. 23(1): 4329-4340.
27. Taxak A.K., A.R. Murumkar, D.S. Arya. 2014. Long term spatial and temporal and homogeneity analysis in Wainganga basin (Central India). *Weather and Climate Extremes*. 4(1): 50-61.
28. Yan, H., Z. Zou, H. Wang. 2010. Adaptive neuro fuzzy inference system for classification of water quality status, *Journal of Environmental Sciences*, 22(12): 1891-1896.
29. Yarahmadi, D., M. Halimi, Z. Zarei Chaghbalki. 2015. Analysis of spatial patterns of monthly precipitation in west and northwest Iran using spatial autocorrelation. *Physical Geography Research Quarterly*. 47(3): 451-464. (In Farsi).

Evaluation of fuzzy clustering and artificial neural network methods in spatial zoning of annual precipitation in Iran

Abstract

Precipitation is one of the main elements of the Earth's hydro-climatic cycle, how its variability depends on the complex and nonlinear relationships between the climate system and environmental factors. Understanding these relationships and doing environmental planning based on them is normally difficult, and therefore classifying data and dividing information into homogeneous and small categories can be helpful in this regard. In the present study, an attempt was made to prepare precipitation, altitude, slope, slope direction and station density data for 3423 synoptic, climatological and gauge stations in Iran in the 1961-2015 years period. These data were entered into fuzzy (FCM) and self-organizing map neural network (SOM-ANN) models and in addition to precipitation-spatial zoning, the outputs of the two models were compared in terms of accuracy and efficiency. The results obtained from the output of the models have divided the rainfall conditions of Iran into four zones in relation to environmental factors. Evaluations also showed that both models have high accuracy in classifying precipitation parameter; However, the fuzzy model has a relative advantage over the neural network model in terms of accuracy of results.

key words: Self-organizing map neural network, Fuzzy model, Zoning, Precipitation, Iran.